

Zendingsfeesten op Houdringe

Op 9 augustus 1871 kwamen volgens sommige schattingen 40.000 mensen naar De Bilt. Het waren deelnemers aan het zendingsfeest dat op die dag werd gehouden op het landgoed Houdringe. De bezoekers kwamen uit het hele land, veelal per trein. In 1898 en 1911 vonden er opnieuw zendingsfeesten plaats in De Bilt.

Fig. 1 Zendingfeest in Nederland in de jaren 1870. Bron: *Le monde illustré*, 16 augustus 1873; BnF/Gallica.

Zendingfeesten

Sinds 1863 werd jaarlijks een dergelijk Algemeen Evangelisch Nationaal Zendingfeest georganiseerd (figuur 1). De formule voor zo'n dag was afgekeken van de Evangelische Broedergemeente, die in de Zeister bossen al sinds 1794 vergelijkbare 'jaarfeesten' organiseerde. Het zendingfeest in De Bilt was het achtste in de reeks; in 1866 had de cholera namelijk roet in het eten gegooid en was die editie afgelast. In 1871, het jaar

waarin men naar De Bilt zou komen, had het dezelfde kant op kunnen gaan als gevolg van de toen heersende pokkenepidemie. Gelukkig kwam het slechts tot uitstel, niet tot afstel. De zendingsfeesten waren bedoeld om de saamhorigheid tussen orthodox-protestanten te vergroten, een eigen gezicht naar buiten te tonen en binnen de eigen kring verdere contacten te leggen. Ook werd er gecollecteerd. De opbrengst – voor zover niet nodig om tekorten op de begroting van de feesten te dekken - ging naar de verschillende zendingsverenigingen. Voor een deel van het publiek was een zendingsfeest vooral een dagje uit. De treinreis met korting naar een plek in de vrije natuur, vaak op plaatsen ver weg, waar je gewoonlijk niet kwam, was op zich al een belevenis.

Locaties

De locaties die in aanmerking kwamen om een zendingsfeest te houden, moesten aan een aantal voorwaarden voldoen. Het moest gaan om een besloten terrein, meestal een landgoed, met veel natuur, waar men grote aantallen mensen kon opvangen. De beoogde plek diende goed bereikbaar te zijn per trein en de eigenaar, meestal van adel, moest groen licht geven voor het gebruik als feestlocatie. Het Biltse landgoed Houdringe, eigendom van jonkheer Johan Carel Willem Fabricius van Leyenburg, Loenen en Wolferen, voldeed aan die vereisten. De ingang van het feestterrein lag op slechts enkele minuten lopen van het in 1863 in gebruik genomen station De Bildt-Vuursche. Het station, sinds 1917 bekend als station Bilthoven, bevond zich midden in ongerepte natuur van heidevelden en dennenbossen, ruim 3 kilometer van het dorp De Bilt en 6

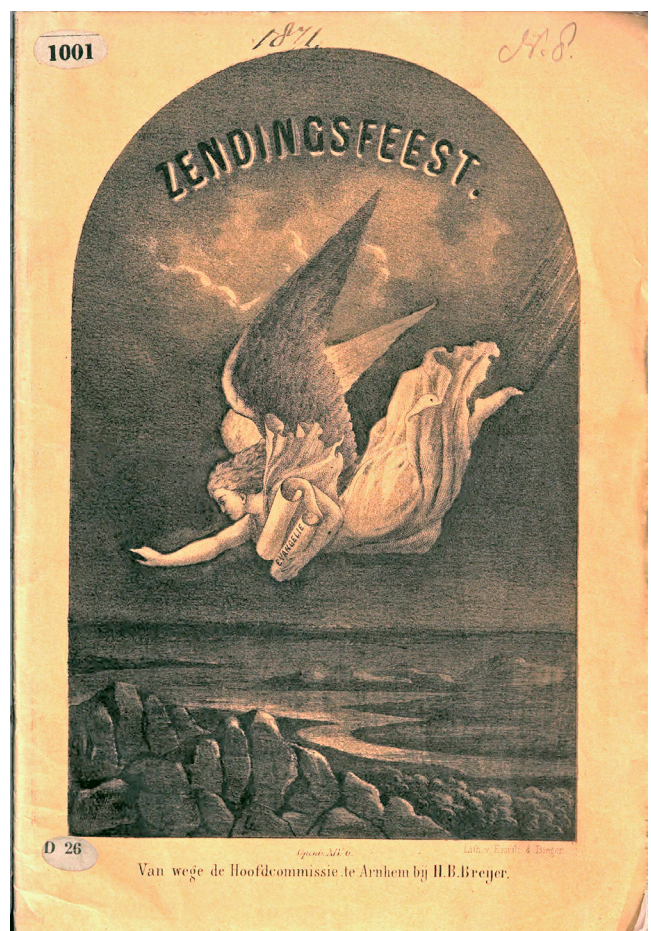

Fig. 2 Programmaboekje van het achtste Algemeen Evangelisch Nationaal Zendingsfeest, Houdringe, De Bilt, 9 augustus 1871. De engel met het evangelie is gebaseerd op Openbaring 14 vers 6. Bron: Google boeken.

kilometer van Lage Vuursche. Overigens was de feestlocatie eveneens ‘per as’ en te voet bereikbaar via de Straatweg van Soestdijk naar De Bilt (Soestdijkseweg).

Treinreis

Om de deelnemers tijdig en in de juiste stemming naar de feestlocatie en later weer terug naar huis te brengen, reden er negen feesttreinen en twee extra treinen. Tickets voor de feesttreinen kon je alleen kopen in combinatie met een programmaboekje (figuur 2), dat tevens diende als toegangsbewijs. Eenmaal onderweg begon men doorgaans christelijke of vaderlandslievende liederen te zingen, wat de hele reis voortduurde. Omdat niet-feestgangers veelal niet gediend waren van luidkeels gezongen en vaak vals klinkende religieuze koorzang, was het zingen tijdens de stops op de stations niet toegestaan. Voor deelnemers uit de uithoeken van het land waren het lange dagen. De feesttrein uit Harlingen bijvoorbeeld, die bijna 1100 reizigers vervoerde, vertrok ‘s ochtends om 03.30 u; pas ‘s nachts om 01.14 u was men weer thuis. Feesttreinen reden onder andere ook van Den Helder, Kampen, Enschede en Breda en deden samen tachtig vertrekstations aan. Treinverkeer met Goes, ‘s Hertogenbosch en Groningen of Nieuwe Schans was destijds al wel mogelijk, maar feesttreinen op die routes waren niet ingepland.

Het terrein

Na een korte wandeling langs de Soestdijkseweg, op het kaartje in het programmaboekje aangeduid als Laan van Jagtlust, bereikten de drommen treinreizigers het feestterrein (figuur 3). Daar waren aan de randen zes spreekplaatsen ingericht waarvandaan daartoe uitgenodigde sprekers hun rede, toespraak of preek konden houden op de in het programmaboekje vermelde tijden. Op het pad van spreekplaats 2 naar spreekplaats 3 (figuur 3, rechtsboven) waren vijf *meeting points* ingericht, gemarkeerd door een genummerde paal. Daar kon je afspreken met mensen die je graag wilde ontmoeten. In het midden van het terrein bevond zich de kantine. Daar waren voor 5 cent ‘mondbehoefden’ te krijgen: koffie, thee of bier. Er waren ook andere drankjes verkrijgbaar en broodjes. Sterke drank was taboe. In het vlak bij het station gelegen logement Dennenhoeve of stationskoffiehuis van uitbater Cornelis van Vulpen was die dag – overigens bij uitzondering – evenmin sterke drank te krijgen.

De deelnemers

De dag- en weekbladen van augustus 1871 schetsen een interessant beeld van de bezoekers van het Biltse zendingsfeest. ‘Van alle oorden des lands was een ontzettende menigte zamengestroomd’, zo schreef bijvoorbeeld het *Dagblad van Zuidholland en ‘s Gravenhage*. ‘Een liefelijke aanblik voorzeker, die allen zoo getooid te zien in het kleed van hun eigen gewest; dien Zeeuwschen boer naast dien Markschen visscher, en deze visschers vooral waren in grooten getale aanwezig. Of dien Stichtschen of Gelderschen

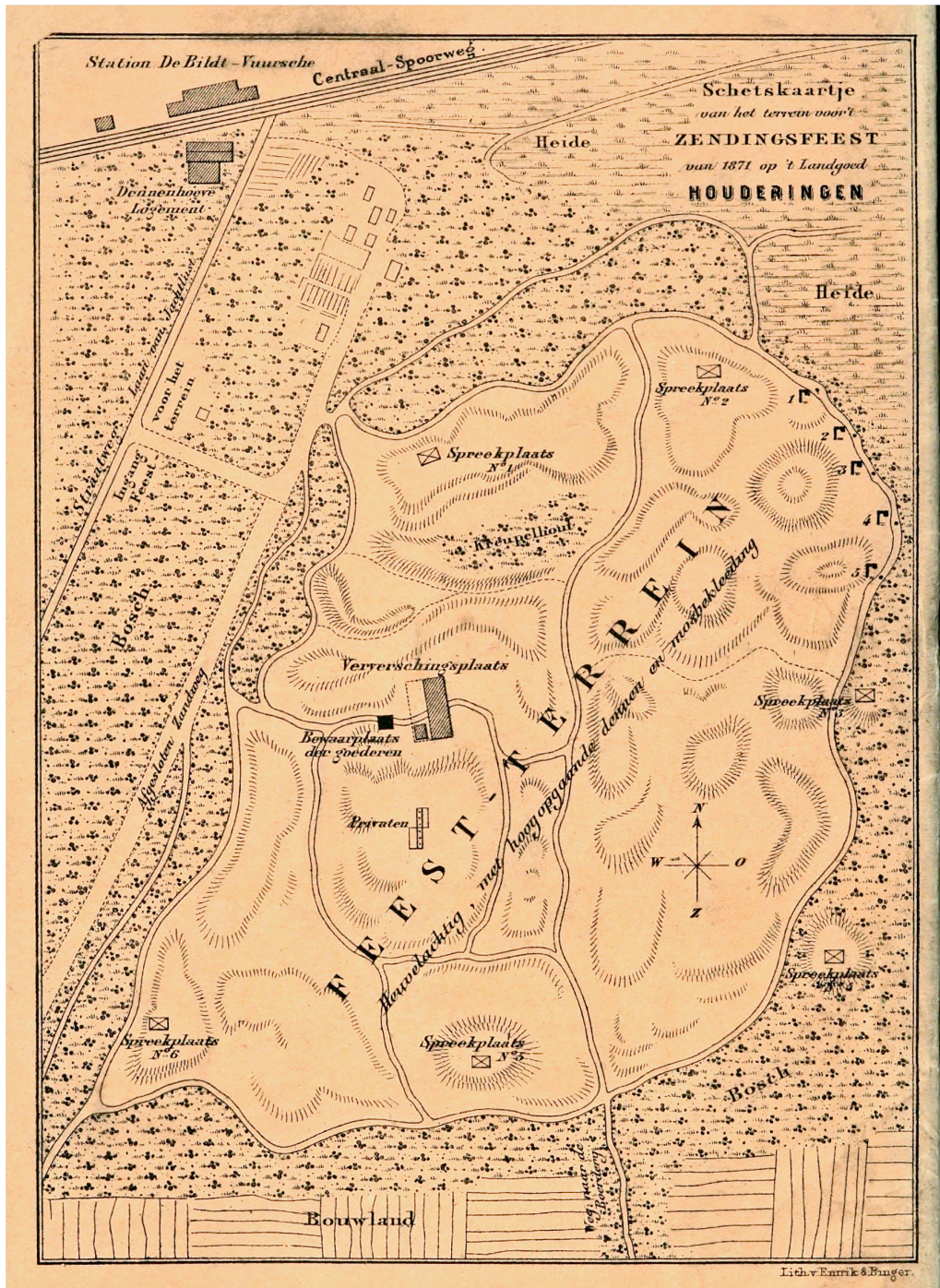

Fig. 3 Plattengrond van het feestterrein in 1871, met onder andere de locaties van spreekplaatsen en meeting points (zie ook blz. 7 en 8 in dit nummer). Bron: Programmaboekje, Google boeken.

jonker neven den eenvoudigsten werkmán'. Onder die eenvoudigste werklíeden zullen er velen zijn geweest die voor het eerst die zomer 'één enkele dag de stinkende buurt, de benauwde woning, de heete werkplaats of het mufte kantoor mochten ontwíjken'. Ook de *Utrechtsche Courant* was onder de indruk van het geméleerde gezelschap. Hij schreef: 'Het landgoed Houdringen wemelde van Nederlanders uit alle hoeken van ons vaderland; zelfs het eiland Marken had zijn contingent geleverd, en van die eilandbewoners dwaalden verscheidene mannelijke en vrouwelijke exemplaren in hunne eigenaardige kleederdracht tussen de menigte rond, waaronder een aantal Friesche en Noord-Hollandsche kappen nevens de vele Hollandsche het bewijs leverden dat ook uit het Noorden van ons vaderland vele belangstellenden waren opgekomen'. Onder de aanwezigen waren volgens het zondagsblad *De Heraut* van 13 augustus ook 'de minst luidruchtigen, de meest ernstigen, die om hun belijdenis van den Christus zich voor een goed deel aan de wereld, gelijk die thans zich zelve verlaagt, onttrokken hebben; wat ge daar vindt, het zijn meest die "fijnen", die "uitgestreken menschenhaters", die "zwartgallige donkerkijkers", die "onnatuurlijke strengen" die men in vlek en dorp wel met den vinger weet aan te wijzen'.

Lezingen en gezang

Voor het zendingsest waren talrijke sprekers uitgenodigd. De belangrijkste daarvan was dr. J.J. van Oostveen, hoogleraar theologie te Utrecht, die vanaf spreekplaats No 1, - 'een tribune met groen en heesters omhangen met daarnaast een podium voor de muziek', - de openingsrede verzorgde. Zijn meermaals herdrukte voordracht 'boeide' volgens een ter plaatse aanwezige verslaggever 'in hooge mate de groote massa belangstellenden, die noode scheidde van een plaats waar een zóó krachtige taal op hoogstboeiende wijze ontboezemd was'. Een collega schreef: 'Het zou vermetel zijn en ook gewaagd om van deze rede veel terug te geven, want zij was vol gloed, vol leven, ja schitterend en toch zo verstaanbaar dat zelfs de Veluw'naars en de Markervissers haar konden begrijpen'.

Na afloop moesten de toehoorders nog even blijven staan, zodat er een foto gemaakt kon worden. Dat was destijds nog zeer uitzonderlijk. Rond het middaguur was de foto reeds te krijgen; hij kostte f 1,25.

De overige sprekers waren veelal predikant. Een van hen was Jan Hendrik Gravenstein, die nog geen 4 maanden dominee was van De Bilt en om 11.30 u aan bod kwam op spreekplaats No 2. Tijdens de voordrachten mocht niet gerookt worden. Bij de ochtendlezingen werd gecollecteerd voor de zending. Bij het verlaten van het terrein kon eveneens een donatie gedaan worden voor dat doel.

Tussen de middag werd er gezongen door een koor uit Utrecht en was er samenzang. Daarna stonden opnieuw enkele toespraken op het programma. Een van de middagsprekers was zendeling-leraar O.A. Schaafsma, die bijna een vol uur een grote menigte geboeid hield met 'meededelingen van zijn arbeid onder de heidenen'. Er waren drie slotredes op verschillende tijdstippen. Daardoor hoefde niet iedereen zich

tegelijkertijd voor de terugreis naar het station te begeven en werd de drukte wat gespreid.

Fig. 4 Christelijk Nationaal Zendingsfeest op Noord-Houdringe in De Bilt, 5 juli 1911. Collectie Kees Floor.

De Standaard

In de tijd van het zendingsfeest in De Bilt was theoloog en journalist Abraham Kuiper predikant te Amsterdam. In De Bilt is, net als in veel andere plaatsen, nog een straat naar hem vernoemd. De latere politicus en staatsman speelde al enige tijd met de gedachte van een politiek dagblad van orthodox-protestante signatuur. Om zo'n krant levensvatbaar te maken, waren minstens 5.000 abonnees nodig. Het evenement in De Bilt bood de mogelijkheid grote aantallen mensen uit de doelgroep te benaderen en van de plannen op de hoogte te brengen. Alle bezoekers kregen bij de ingang van het terrein een circulaire, waarin de oprichting van het nieuwe dagblad werd aangekondigd. Tevens werd men aangemoedigd zich op te geven als abonnee. Mede hierdoor waren er al 3525 abonnees. Daardoor kon de nieuwe krant op 1 april 1872, precies driehonderd jaar na de bevrijding van Den Briel door de Watergeuzen, voor het eerst verschijnen.

Aantal bezoekers

Het zendingsfeest in De Bilt was, toen na veertig jaar een balans van de feesten werd

opgemaakt, het drukst bezochte van allemaal. Burgemeester en wethouders van De Bilt hadden de drukte al zien aankomen en tijdens het zendingsfeest uitstallingen enzovoort verboden. Het precieze aantal belangstellenden en nieuwsgierigen is echter onduidelijk. Kranten uit die tijd kwamen eerst met schattingen van rond 20.000. Nadat bekend werd dat er 32.000 programmaboekjes verkocht zouden zijn, werden de ramingen opgehoogd naar 40.000. Dat zou betekenen dat er – tegen de wens van de organisatoren in – 8.000 mensen zonder geldig toegangsbewijs rondliepen. Volgens Annemarie Houkes, die in haar proefschrift uit 2009 aandacht besteedde aan de zendingsfeesten, is een bezoekersaantal van ongeveer 15.000 waarschijnlijker.

Succes of flop?

Was het zendingsfeest een succes? Volgens diverse bladen was het evenement, mede dankzij het prachtige zomerweer, in beste orde afgelopen. De *Arnhemse Courant* voegt daar nog aan toe dat er ondanks de hoge opkomst 'op generlei wijze bij aankomst of vertrek eenige wanordelijkheid plaats had'. Het *Bataviaas Handelsblad* sprak echter enkele feestgangers, die al vaker een zendingsfeest hadden bijgewoond. Die lieten een heel ander geluid horen: 'De bovenmatige hitte, de vermoeienis der meesten, de onmogelijkheid om de onschuldigste van alle ververschingen (een glas frisch water!) te bekomen, had eene zoodanige apathie ten gevolge, dat lieden die anders met deze zaak dweepen, den ganschen dag te naauwernood naar een paar redenaars gingen luisteren (er waren er twaalf!) en het overige van den tijd aamechtig nederzaten of lagen'. Ook op het gesuggereerde ordelijk verloop van de reis naar huis valt wel het een en ander af te dingen. Op de stations in Utrecht heerste een drukte als in geen jaren het geval was geweest. Op het kleine station De Bildt-Vuursche was de aandrang zelfs zo groot dat er maar net geen mensen onder de voet werden gelopen. In het gedrang raakte van verscheidene personen de (zondagse) kleding beschadigd of gescheurd. Velen besloten maar naar Utrecht te gaan lopen om niet in de menigte gemangeld te worden. Achteraf vond ook niet iedereen het een goed idee om een zendingsfeest zo dicht bij een grote stad te organiseren. 'Zij krijgen anders de overhand en zenden niet altijd gewenschte Krachten'. Kennelijk was er overlast geweest van (relschoppende?) Utrechters.

Zendingsfeest 1898

De gang van zaken tijdens het zendingsfeest van 1871 op Houdringe verdiende dus geen schoonheidsprijs. Door het gebrek aan schaduw, de beperkte capaciteit van het treinstation, de nabijheid van de stad Utrecht en een tekortschietende organisatie die de opkomst en de behoefte aan vocht sterk had onderschat, was De Bilt misschien toch niet zo'n geschikte locatie als aanvankelijk werd gedacht. In ieder geval stond men niet te springen om snel een volgende editie van het zendingsfeest naar De Bilt te halen. Het

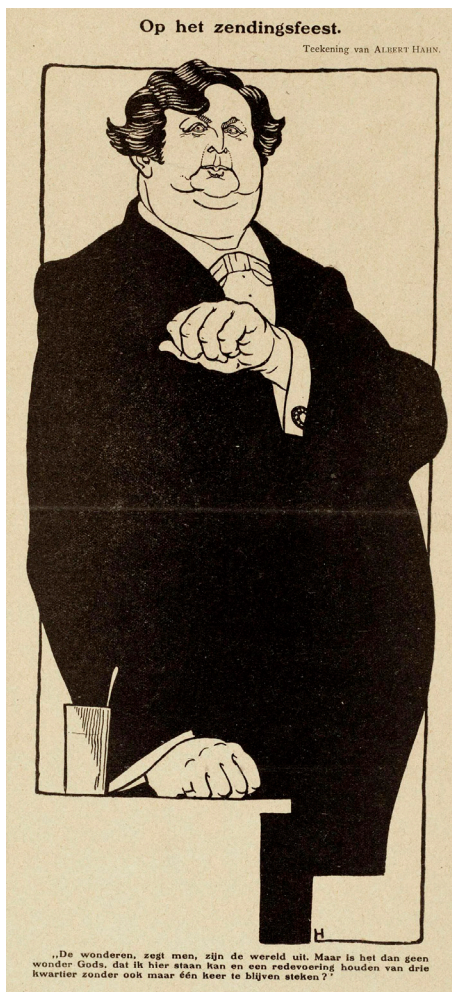

Fig. 5 Spreker op een zendingsfeest, door Albert P. Hahn, 1910.

duurde meer dan 25 jaar tot de sores voldoende vergeten of op de achtergrond geraakt waren om een komst naar De Bilt weer mogelijk te maken. In 1898 was het zo ver. In dat jaar streek het 'circus' opnieuw neer in De Bilt.

In de tussentijd was er wel het een en ander veranderd. Het landgoed Houdringe was in 1884 gesplitst. Het noordelijk gedeelte was in het bezit gekomen van Jacob de Jong Schouwenburg. Na zijn overlijden in 1896 werd het landgoed beheerd door zijn zoon Hendrik Jacob, die de vereiste toestemming verleende om het 35^e zendingsfeest op zijn terrein te organiseren. Het Algemeen Evangelisch Nationaal Zendingsfeest was in 1872 omgedoopt tot Christelijk Nationaal Zendingsfeest. Naast zo'n landelijk festival op een centraal gelegen plek werden er in die tijd ook talrijke regionale zendingsfeesten georganiseerd op diverse locaties verspreid over het land. Daardoor was er meer concurrentie en waren er minder bezoekers dan in 1871. Spoorwegexploitanten waren gefuseerd met of overgenomen door de Staatsspoorwegen, zodat nog maar met twee partijen overlegd hoefde te worden over de inzet van feesttreinen. Die treinen reden uit Amsterdam, Den Haag, Rotterdam, Arnhem en Kampen. Vanuit Utrecht kon je per extra trein of met de paardentram. De Stichtse Tram vervoerde op de dag van het evenement 2350 reizigers. Het aantal spreekplaatsen op het terrein was teruggebracht naar vier.

Regen

Een van de bezoekers van het zendingsfeest van 1898 was de Amsterdamse jurist en politicus Maurits Jacob van Lennep. In zijn memoires noemt hij het feestterrein, vanaf de Utrechtseweg gezien ver achter Houdringe, 'een ware zandwoestijn, een zeer ongeschikt terrein zonder hoge bomen, enkel karrewatsen en sparretjes, zodat men er, als de zon had geschinen, verbrand zou zijn'. Ook het slechte weer achtte hij een vermelding waard: Het had de godganse dag, nu eens wat meer, dan weer wat minder, geregend. Daardoor

moest men steeds de paraplu ophouden. In de loop van de middag begon het echter hard te regenen en op het laatst was het niet meer mogelijk de sprekers te verstaan. Daarom verliet hij toen, evenals honderden anderen, voortijdig het feestterrein.

Zendingsfeest 1911

Ondanks Van Lenneps slechte beoordeling kwam het zendingsfeest nog een derde keer naar De Bilt. Dat was in 1911 (figuur 4). Louis Daniël de Jong Schouwenburg, broer van de eigenaar van Noord-Houdringe en predikant te Dinther, verzorgde het welkomstwoord. Het programma bleef in de loop der jaren min of meer ongewijzigd. De prent die politiek tekenaar Albert Hahn het jaar ervoor van een doorsnee-spreker op een zendingsfeest had gemaakt, was nog steeds herkenbaar (figuur 5).

Het evenement vond plaats onder het lommerrijk geboomte van Noord-Houdringe bij fraai zomerweer. Dat verschilt dus nogal met wat Van Lennep dertien jaar eerder had genoteerd.

Fig. 6 De Biltsche Kapel, thans Zuiderkapel, Boslaan, Bilthoven, uit 1916. Prentbriefkaart ca 1917. Collectie Historische Kring D'Oude School, De Bilt.

De Biltsche Kapel

In het bos van Noord-Houdringe werd enkele jaren later op de plaats waar het zendingsfeest was gehouden, een kapel opgericht. De bouw ervan werd mede mogelijk gemaakt doordat Hendrik Jacob de Jong Schouwenburg de grond gratis ter beschikking

stelde en bovendien een aanzienlijke gift verstrekke. Volgens *De Standaard* diende de kapel ter herinnering aan het geslaagde zendingsfeest, al is daarvan bij andere bronnen geen bevestiging te vinden. De kapel werd gebouwd in opdracht van de in 1916 opgerichte Nederduits Hervormde Evangelisatievereniging De Biltsche Kapel. De achtjarige Adriana Justina de Jong Schouwenburg, nichtje van Hendrik Jacob, legde op 28 juli 1916 de eerste steen, een gedenksteen. Met kerst kon de Biltsche kapel, thans bekend als Zuiderkapel aan de Boslaan, in gebruik worden genomen (figuur 6).

Bronnen:

Annemarie Houkes, 'Een gemeenschap op de rails' in: D. Kuiper en J. Vree ed., *Het liep op rolletjes. De eenwording van protestants-christelijk Nederland per rail 1839-1939* (Zoetermeer 2008) 67-90.
Programma Achtste Algemeen Evangelisch Nationale Zendingsfeest (Arnhem 1871).
S.H. Buytendijk, *Het veertigjarig bestaan van het Christelijk Nationaal Zendingsfeest*, (Arnhem 1903).

Auteur: Kees Floor (1947) werkte als meteoroloog bij het KNMI in De Bilt. Hij schreef talrijke artikelen voor de Volkskrant, diverse weerbladen en periodieken van historische verenigingen.
www.keesfloor.nl.

<https://onlinemuseumdebilt.nl>